

Školství a vzdělávání v období komunismu

Michal Šimáně

- Košický vládní program (**1945**)
- Zřízení pedagogických fakult (**1946**)
- Převzetí veškeré politické moci KSČ (**1948**)
- **Nejedlého školský zákon (1948)**
 - Zavedeno oslovení „soudružko učitelko“
 - Začleňování škol do řešení politických a ekonomických úkolů státu (Lánská akce, hnutí vesnických učitelů)

- R. **1953** – **nový školský zákon**

- Zrušil pedagogické fakulty
- Zkrácena povinná školní docházka na 8 let
- Zavedeny „jedenáctiletky“
- Preferováno polytechnické vzdělání na úkor humanitních předmětů

- Změna až v roce **1960** – **další novela školského zákona**
 - Neznamenala ovšem opuštění komunistických ideálů

- V 60. letech znovuzařezána do vzdělávacího systému **gymnázia** (pod názvem čtyřleté všeobecně vzdělávací školy)
- Školní docházka prodloužena na 9 let
- v období normalizace pak nepatrné změny (docházka, názvy škol)
 - Změny už ovšem více založeny na výzkumných šetřeních a analýzách daného stavu

Vzdělávání učitelů ZŠ

- Za I. republiky učitelské ústavy na úrovni dnešních SŠ
- Pedagogické fakulty zřízeny až v roce 1946; zrušeny ovšem již roku 1953
- Od roku 1953-1959 příprava učitelů probíhala na tzv. pedagogických školách, vyšších pedagogických školách, vysokých školách pedagogických (2-4 roky příprava)
 - Opět ale středoškolský stupeň vzdělávání
 - (na 1. stupni ZŠ tak mohl teoreticky vyučovat 16-letý učitel!)

Vzdělávání učitelů ZŠ

- Učitelé byli vybíráni zejména vzhledem ke „správným“ postojům ke komunistickému zřízení

Učitel se měl doslova stát:

„ideologickým nástrojem, s jehož pomocí strana vyzbrojuje dorůstající generace i masy komunistickou morálkou“

(Zpráva o vývoji, Ideová komise ÚV KSČ, NA)

Vzdělávání učitelů ZŠ

- V roce 1959 -1964 sloučeny jednotlivé typy přechozích „učitelských ústavů“ pod tzv. **Pedagogické instituty**
- V roce 1964 obnoveny pedagogické fakulty, které přetrvaly až do současnosti

**Každodenní život základní školy v období normalizace
pohledem učitelů.**

**Využití orální historie při studiu soudobých dějin
školství**

(2014-2016)

Grantová agentura České republiky, č. projektu 14-05926S

O projektu

- **Cíle projektu - prozkoumat a popsat každodenní život základní školy v období normalizace.**
- **Historicko - pedagogický výzkum založen primárně na metodě orální historie...**
- ...získali jsme data o každodenním životě školy, ale také **o životě a práci učitelů.**

Propojení orální historie a studia tradičních zdrojů

- Respondenti hovoří o **méně známých** nebo „**nových**“ dnes již „**zapomenutých**“ skutečnostech, které nejsou někdy zachyceny v dosavadním poznání tématu (*př. obsah politických školení*)
- **Směřují** badatele k **pramenům, institucím**, ale i k dalším **lidem** (*např. bývalé archiváře s obrovským přehledem o zdrojích*)
- Respondenti pomáhají **rozšířit poznání** známých věcí **o individuální zkušenost.**

Archivní výzkum (tradiční historické zdroje)

Archiv města Brna

**Moravský zemský
archiv**

**Národní archiv
v Praze**

JIŘÍ ZOUNEK / MICHAL ŠIMÁNĚ / DANA KNOTOVÁ

SOCIALISTICKÁ ZÁKLADNÍ ŠKOLA POHLEDEM PAMĚTNÍKŮ

Sonda do života učitelů
v Jihomoravském kraji

JIŘÍ ZOUNEK / MICHAL ŠIMÁNĚ / DANA KNOTOVÁ

NORMÁLNÍ ŽIVOT V NENORMÁLNÍ DOBĚ

aneb Základní školy a jejich učitelé
(nejen) v období tzv. normalizace

Politika ateizace na základních školách

KSČ a církevní politika

- Jedním z cílů: vytvoření ateistické společnosti
- Roku 1949 vydán soubor tzv. církevních zákonů
- V roce 1954 konstatováno, že církve nepředstavují již nebezpečí
- Důsledky: Veřejné praktikování víry bylo velmi problematické
Učitelství neodmyslitelně spjato s bezvěrectvím

Příprava budoucích pedagogů

- „u nás tři holky šly taky ze školy pryč, protože nehodlaly podepsat, že měly všude napsáno, že byly křtěný, že se zříkají církve... než ona by podepsala na fakultě, že se zříká církve – v podstatě musela nebo byla odejita.“
- Budoucí učitelé se měli stát **ideologickým nástrojem vládnoucího režimu**, kteří budou svěřené žáky vychovávat v duchu marxisticko-leninského světového názoru a k ateistické morálce.

Vybrané úkoly kladené na učitele spojené s politikou ateizace KSČ

Návštěvy v rodinách věřících

- *„My jsme museli do rodin, my jsme dostali příkaz a museli jsme do rodin a tam jsme měli přesvědčovat ty rodiče, aby ty děti nedávali do náboženství”* (učitelka Dáša).
- Před vlastní návštěvou musel proběhnout pohovor:
- *„Tatínek byl rostlinář v JZD a teď on přišel na rodičovský a já na něj takhle: Pane (...), ale já vám musím něco říct, vy jste funkcionář JZD a musíte toho (...) dávat do náboženství?“ A on mně říká: „No, podívejte se, asi takhle - kdybych vás neznal, tak bych vás nakop do prdele a šla byste.“*

Hlídaní před kostelem

„Náš ředitel sám měl od straníků úkol, kde jezdil až do (...) před kostel a tam se díval, jestli některé z našich dětí nejde do kostela. Hlíдалo se to po celém (...), ovšem nemohl být udělán zákrok, oni to jenom nahlásili.“

Narušení církevního sboru Adventistů sedmého dne

*„... A on mně řekl, **my tě tam potřebujeme jako socialistického učitele** ... my tě tady potřebujem, protože už to tady řešíme, koho tam dát, tak jsme řekli, **musíme to narušit, my tam musíme dát někoho, kdo nebude s něma souznít.**“*

Komplexní hodnocení žáků

- Vedle výuky jeden z významných úkolů učitelů na základních školách
- hodnocení byla zasílána společně s přihláškou absolventa základní školy na některou ze středních škol
- Obsahem hodnocení nebyla jen pedagogická hlediska. Učitelé museli u žáků také posuzovat například:

“jestli byli rodiče v KSČ nebo po šedesátým devátým byli vyloučeni, to tam vždycky bylo, jestli navštěvovali náboženství, jestli jsou rodiče pobožní a tyhleto odstavce byly na těch osobních hodnoceních vypíchnutý.”

Komplexní hodnocení žáků

- „(...) *chodila do náboženství, nechodila do Pionýru, to měla od rodičů zakázáno a teď se hlásila na Gymnázium (...) a já jsem jí tam nenapsala to náboženství, nenapsala jsem tam, že není členkou Pionýru, pomlčela jsem o tom.*“
- „Uděláme to takhle – říkal, já to dostanu, i to nedoporučení, dostanu od nich teda závěrečné vysvědčení z deváté třídy a vy mně vyžádejte od rodičů veškeré její diplomy a známky na vysvědčení od, já nevím, páté třídy nebo šesté třídy, já to přiložím k tomu *a mám, kdokoliv by přišel na kontrolu, odůvodnění, proč jsem vzal dítě, které nebylo doporučeno k dalšímu studiu.*“

Konec 80. let

*„Zájmem dalšího vývoje socialismu a získání všech poctivých lidí pro budovatelské dílo musí být podřízen i náš postup vůči náboženství, vůči věřícím. **Náboženství v současných podmínkách socialismu nelze kvalifikovat pouze jako přežitek minulosti...** výchovou k poctivé práci, smyslu pro odpovědnost, respektování všelidských obecně platných hodnot může náboženství v socialistické společnosti působit také jako pozitivní činitel.“*

Pražské jaro a počátek normalizace na školách

Závan svobody

- Krajské vedení KSČ zpracovávalo školské dokumenty přicházející z ÚV KSČ až s půlročním zpožděním (*Fond KSČ JmK, MZA*)

„co se týče třeba těch dokumentů z okresu, co chodily ty příkazy... Vždycky jako co přišlo z okresu, tak se zapisovalo do tohohle sešitu nějakýho, jo, takže tam bylo vždycky čísel. A najednou to ubývalo“ (Irena).

- „Filtrování“ školských dokumentů = určitá forma autonomie a zcela nový prvek v totalitním státě, který lze vnímat jako konkrétní projev pražského jara.

Závan svobody

- Pod vlivem událostí pražského jara se postupně uvolňoval život na školách i v práci učitelů.
- Ve stranických dokumentech výrazně ubylo zdůrazňování komunistické ideologie. Většina místa byla věnována modernizaci vyučovacího procesu, převažovala odborná stránka (*fond KSČ JmK, MZA*)

Očistou k „normálu“

- První personální změny v oblasti školství začaly v řídicích orgánech na úrovni krajů a okresů.
-
- Následně prověřování ředitelů a učitelů, kteří byli členy KSČ. Souběžně ovšem byli prověřováni i tzv. nestraníci.

Očistou k „normálu“ (průběh pohovorů)

- *„Každej učitel napsal svoje osobní vyjádření a svůj osobní pohled na tu dobu. A jestli prostě souhlasí se vstupem vojsk a jak to viděl ... to byl základ, s tím se šlo k pohovoru... K tomu pohovoru vypracoval ředitel posudek... a teď se o tom hovořilo.*
- *„Chtěli mě taky vyhodit, protože se mě ptali, proč teda jsem jako souhlasila s tím, co bylo před osmašedesátým, proč? Já říkám: no protože si začly státní orgány a veřejnost vážit učitelů, přidali nám peníze a podporovali vzdělání a mně se to líbilo. A ten jeden chlapík na mě křičel: Za pár šupů jste zradila To byly takový výlevy“.*

Očistou k „normálu“ (finální verdikt)

- *„Tak, závěr, já nevím, my jsme psali většinou: ponechat na dosavadním pracovišti, v dosavadní funkci. Ale ono to ještě šlo k takzvaný okresní pohovorový komisi, která to jako přitvrzovala, napsala tam třeba: tři roky bez třídnictví. A já jsem si uvědomil, že to byly peníze, to byl finanční postih jo, tři roky bez třídnictví.“*
- Další postihy, např.:
 - pozastavení platového postupu,
 - přeřazení na méně odpovědnou (a finančně ohodnocenou) práci
 - přeložení ze svého původního místa na jinou (vzdálenější) školu
 - v nejkrajnějším případě rozvázání pracovního poměru

Ideologické utužení

- Prvořadá pozornost se měla věnovat učiteli a jeho činnosti
- Naplánováno další (politicko-výchovné) vzdělávání učitelů a školských pracovníků

Základní otázky vědeckého komunismu

- a) Úvod do studia vědeckého komunismu.
Vědecký komunismus o společenské úloze dělnické třídy.
- b) Vedoucí úloha dělnické třídy v čele s komunistickou stranou jako základní předpoklad socialistického vývoje.
- a) Dvě fáze komunistické společnosti. Všeobecné zákonitosti výstavby socialismu.
- b) Základní spojení socialismu a výsledky vědecko-technické revoluce.
- a) Politický systém socialistické společnosti a rozvoj socialistické demokracie.
- a) Národy a vztahy mezi národy ke socialismu. Proletářský a socialistický internaciona-
lismus.
- b) Současná epocha a světový revoluční proces.

Ideologické utužení (dopady ve vyučování)

- Výchovní plány a spolupráce s různými komunistickými organizacemi (PO SSM).
- Výzdoba tříd, úprava nástěnek, účast na pracovních brigádách, na údržbě školního zařízení, školních hřišť, okolí školy atd.
- Vhodným prostředkem pro tyto výchovné cíle i významná výročí a dny

Ideologické utužení (dopady v učitelském kolektivu)

- Zhoršení klimatu i kolegiálních vztahů ve školách (ne všude)

„To byly takový nepříjemný roky, kdy člověk, když se objevil někdo nový, tak napřed se muselo zjistit, o co jde a o koho jde jo ... No tak my jsme věděli, kdo sleduje a kdo chodí“

Průběh přijímacího řízení na středních odborných školách v socialistickém Československu

Střední odborná škola v socialistickém Československu pohledem dějin každodennosti

Orálně historické rozhovory s učiteli

(2019–2022)

Grantová agentura České republiky, č. projektu 19-24776S

O výzkumném projektu

- cílem projektu je prozkoumat a popsat **každodenní život střední odborné školy v období socialistického Československa**
- Historicko-pedagogický výzkum bude založen primárně na **metodě orální historie**, která bude doplněna **studiem dostupných archivních pramenů**
- budou získána data nejenom o **životě střední odborné školy**, ale i o **životě a práci samotných učitelů**

Nástup komunistického režimu

Nový školský zákon (1948)

- programové, ideologické a politicko-mocenské **odstraňování třídních nerovností ve společnosti** (Boguszak, Gabal, & Matějů, 1990).
 - školství se orientovalo na socialistické požadavky KSČ – **jednotné vzdělávání, zdarma a dostupné všem**
- X**
- **kádrová politika vůči žákům** – upřednostňování žáci pocházející z dělnického či rolnického prostředí (viz Zákon č. 95/1948; Vorlíček 2004)

Nástup komunistického režimu

- **zkušební komise na ZŠ – závěrečné zkoušky na ZŠ**
 - součástí písemná zkouška, ústní pohovory s žáky i rodiči
 - pro další studium na některé výběrové škole komise doporučovala jen ty žáky: „**kteří svým sociálním a třídním původem, jakož i svým dosavadním vývojem dávají naději, že z nich bude vychována intelligence třídní a ideově spjatá s dělnickou třídou**“ (Závěrečné zkoušky, 1951, s. 76)
- výsledky zkušební komise na ZŠ zasílány příslušnému **ONV (rozhodující slovo)** – kdo prošel postupoval k přijímací komisi na SOŠ

Nástup komunistického systému

- ústní pohovor na SOŠ – odborná stránka
- rozhodovalo KNV v návaznosti na rozhodnutí dané SOŠ (zřízená přijímací komise)
- **direktivní rozmíst'ování** (od 60. let pod pojmem směrná čísla)

*„Byla situace taková, že se brali z celé republiky, to bylo zajímavý, **od Plzně, jeden byl z Plzně a jeden byl z Michalovců** a mezitím byli všichni ty ostatní, takže třeba těch Brňáků tam ani moc nebylo, protože byly nějaký směrný čísla, který se musely dodržovat.“ (narátor Alan)*

Ustálení režimu

- Dílčí změny v procesu přijímání až s přijetím dalšího **školského zákona** v roce **1960**
 - zásadní změnou bylo **zjednodušení celého procesu**
 - Omezen vliv ONV či KNV
 - celé řízení bylo mnohem **více v gesci samotných škol**
 - na **ZŠ** zřízeny „přijímací“ **komise** (tzv. rozmisťovací komise) – **zásadní roli hrál třídní učitel a tzv. komplexní hodnocení.**

Ustálení režimu

*„Pokud ten třídní byl rozumnej, tak to psal tak všeobecně, jak se jeví v těch předmětech jednotlivých no a pak samozřejmě **pokud tam měl někdo škraloup, tak to se tam prostě muselo napsat.** Jo, to byl ten problém, že když teda rodič udělal něco prostě, co se nelíbilo tehdejšímu režimu, tak to tam prostě muselo být napsaný, **a to děcko tím pádem mělo uzavřený ty cesty jako dál.** To tam prostě muselo být, protože ten **třídní by za to dostal jako docela jako po šlapkách.**“*

(narátorka Lada)

Ustálení režimu

- přijímací komise na SOŠ – předsedou ředitel SOŠ
- ústní pohovor – jen ti, co prošli přijímací komisí na SOŠ
- rodiče se mohli vyjádřit ke stanovisku přijímací (rozmisťovací) komise na ZŠ i SOŠ
- o konečném výsledku přijímacího řízení rozhodovala přijímací komise na SOŠ = **již nezasíláno na KNV**

Bez stranické kontroly

- V letech 1967 a 1968 ubývá ideologický rozměr celého přijímacího řízení i kontrola ze strany orgánů KSČ

„střední škola pozve k přijímací zkoušce všechny uchazeče o studium na středních školách, kteří úspěšně dokončili devátý ročník základní školy“ (Směrnice pro přijímání ke studiu, 1967, s. 135)

- role KNV byla zcela upozaděna – žáky přijímal ředitel střední odborné školy podle doporučení tří až pětičlenné komise (**jen učitelé dané školy**)
- SOŠ – písemná přijímací zkouška (vyučovací jazyk a matematika)

Bez stranické kontroly

- žádost adresovaná ministerstvu školství ředitelem jedné ze základních škol v Uherském Brodě, který píše:

*„Výnos o komplexním hodnocení žáků byl od samého počátku nevhodný. Mnoho slov o ničem! **Málokterý učitel měl tu odvahu napsat o žákovi skutečnou pravdu.** Narazil na odpor rodičů, a u rodičů-funkcionářů to bývala hotová pohroma. Učitel to na své kůži často pocítil. **Vysvědčení by mělo rozhodně stačit** (...) V případě, že se bude i nadále komplexní hodnocení jako charakteristika žáka psát, navrhuje, aby bylo co nejstručnější, **neformální**, výstižné, a psát je pouze v tom případě, kde je nutné, kde se chce něco důležitého o žákovi sdělit“*

(Připomínky k některým školským otázkám, 1968, nestr., NA)

Návrat „spolehlivých“ funkcionářů

- Po roce 1968 se do „hry“ vrátily tzv. rozmisťovací komise zřizované na základních školách i komplexní hodnocení – **znovuzavedení bylo ovšem pozvolné**
- **některé záležitosti z roků 1967 a 1968 přetrvaly** – velikost a částečně i složení přijímací komise na středních školách

Návrat „spolehlivých“ funkcionářů

- **ředitel** plně využil své pravomoci coby předseda přijímací komise

*„chodil po těch třídách, jak se psali písemky a vokukoval a když viděl pěknou holku, tak se podíval, jaký má číslo a **napsal si to číslo na papírek...** On prostě těm svejm oblíbenejm [učitelům] dal čísla...” (Irena)*

- **zástupce** stanovený krajským výborem **Národní fronty**

*„Von to měl prošpekulovaný. Tohle to měl nachystaný. Kontakty, styky, známosti ... On se dostal do nomenklatury, dělal to, co oni chtějí slyšet a maximálně jim vyšel vstříc a **oni z něho měli a on z nich.**” (Irena)*

Děkuji za pozornost